27. Clay, "Orthodox Missionaries," 41-42.
28. Bogoliubov, "V bor'be," Missionerskii sbornik, no. 12 (1916): 773-87.
29. Bogoliubov, "V bor'be," Missionerskii sbornik, no. 7-8 (1915): 526-27.
30. Bogoliubov, "V bor'be,"Missionerskii sbornik, no. 12 (1915); 933-40; no. 10-11-12 (1917): 408.
31. Cathy Frierson, Peasant Icons (New York: Oxford University Press, 1993), 9.
32. There is a vast literature on this. For a useful summary, see: Hugh McLeod, Religion and the People of Western Europe 1789-1989. New Edition (Oxford: Oxford University Press, 1997), chapters 3 and 4.
33. Peter van der Veer and Hartmut Lehmann, eds., Nation and Religion: Perspectives on Europe and Asia (Princeton: Princeton University Press, 1999).
34. Anthony D. Smith, Nationalism (Cambridge: Polity Press, 2001), 49-51.
35. Joel A. Nichols, "Mission, Evangelism, and Proselytism in Christianity: Mainline Conceptions as Reflected in Church Documents," Emory International Law Review 12, no. 1 (Winter 1998): 569, 627.
36. Some of these are collected in a missionary textbook published by the Orthodox Research Institute of Missiology, Ecumenicism, and New Religious Movements. Prot. Vladimir Fedorov, ed., Pravoslavnaia missiia segodnia (St. Petersburg: N. P. Mezhtserkovnaia obrazovatel'no-prosvetitel'skaia organizatsiia 'Apostol'skii gorod – Nevskaia perspektiva," 1999).
37. Ibid. Note that they go on to say that while it is important to study these materials, most of them are out of date or unsuitable to the needs of today's church.

Колман Х. Дж. Воспоминания миссионера: Д.И. Боголюбов и внутренняя миссия Русской православной церкви в XIX – в начале XX вв.
Эта статья исследует историю так называемой внутренней миссии Русской православной церкви в поздней имперской России сквозь призму воспоминаний одного из ее ведущих анти-сектантских миссионеров – Д.И. Боголюбова. Внутренняя миссия была чрезвычайно спорна, часто изображена как полицейская рука церкви. Все же мемуары Боголюбова непосредственно обнаруживают побуждения и борьбу миссионеров, засвидетельствов, что они видели свое назначение, как что-то вроде славянофильского движения "хождения в народ", отличное от социального контроля. Поскольку Боголюбов стремился воплотить свое богословское учение на практике, он неожиданно столкнулся с глубокими вопросами о природе русской душы и роли церкви в российском обществе.
Ключевые слова: *Д.И. Боголюбов, воспоминания, Русская православная церковь.*

Coleman H. J. Memoirs of a Missionary: D.I. Bogoliubov and the Russian Orthodox Church's Internal Mission in the 19th and early 20th Centuries
This article examines the history of the so-called "internal" mission of the Russian Orthodox Church in late imperial Russia through the lens of the memoirs of one of its leading anti-sectarian missionaries, D.I. Bogoliubov. The internal mission was highly controversial, often reviled as the police arm of the church. Yet Bogoliubov's memoirs reveal the motivations and struggles of the missionaries themselves, suggesting that they saw their enterprise as a sort of Slavophile "going to the people" movement, rather than an exercise in social control. As Bogoliubov sought to put his theological training into practical practice, he unexpectedly confronted deep questions about the nature of the Russian soul and the role of the Church in Russian society.
Key words: *D.I. Bogoliubov, memoirs, Russian Orthodox Church.*

УДК 329.12:323.39(477)"19"

С. Г. Іваницька

УКРАЇНСЬКА ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЙНА ЕЛІТА В КОНТЕКСТІ НАЦІЄТВОРЕННЯ НА ПОЧАТКУ XX СТ.: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ*

Стаття присвячена концептуальним проблемам дослідження української ліберальної демократичної еліти в контексті процесів «національного будівництва» в умовах пізньої імперської Росії.
Ключові слова: *ліберальна демократія, партійно-політична еліта, Українська демократично-радикальна партія, «український проект», націєтворення.*

У останні десятиліття у сфері гуманітаристики активізувалася увага до проблеми політичних еліт і політичного лідерства. Ця тенденція простежується і в сучасній українській історіографії. В межах цієї досить широко окресленої теми вивчається комплекс взаємозв'язаних питань: суспільно-політичні течії, партійні асоціації, їхня ідеологія і програма; власне партійно-політична еліта як продуцент, медіатор і носій соціалістичних, консервативних, ліберальних і націоналістичних ідей; індивідуальний життєвий шлях, професійний досвід і творча спадщина найбільш видатних її представників (насамперед, «людей першого

* *Підготовку даної статті уможливлено завдяки дослідчій дотації Канадського інституту українських студій Альбертського університету (із Вічного фонду з українознавства ім. д-ра І. Іванцева й д-ра М. Мисько-Іванців)*

ряду в історії»), їхня партійно-політична діяльність в добу «національного відродження», а надалі – в роки Української революції і визвольних змагань 1917-21 рр.

Особливий інтерес становить вивчення еліти ліберально-демократичного спрямування, насамперед тієї її частини, що або вже набула виразно української ідентичності, або невпинно еволюціонувала в цьому напрямку від ідентичності «загальноросійської». Для такого зацікавлення є декілька підстав. Це й притаманний еліті цього типу значний інтелектуальний і духовний потенціал, бо саме до її лав входили історики, публіцисти, юристи, літературознавці, лексикографи, етнографи, педагоги, кооператори, редактори та книговидавці – згадаймо незабутні імена С.О. Єфремова, Б.Д. Грінченко, В.М. Доманицького, А.В. Ніковського, П.Я. Стебницького, Є.Х. Чикаленка, М.А. Дмитрієва... І як наслідок – надзвичайно вагомий внесок в українську культуру. Це – й те особливе становище, яке цей тип еліти посідав в імперському політичному соціумі на початку ХХ ст., об'єктивно пов'язане з її тяжінням до синтезу традицій та інновацій, із невпинним прагненням до гармонії соціального і національного чинників, із щирими намірами до конструктивної співпраці з соціалістичними та ліберальними течіями загальноросійського визвольного руху, із пошуком контактів із опозиційними представниками «недержавних націй» Російської імперії. Зрештою, це й особлива, креативна функція еліти подібного ґатунку в період «конструювання нових націй» в Східній і Центральній Європі: в модерну епоху, епоху націоналізму (XVIII – початок ХХ ст.) саме ця еліта була покликана до «винаходу традиції» (Е. Гобсбаум). Її внесок в процес «масовизації політичних рухів», в «запрошення мас до політики» реалізувався у властивих саме їй сферах та формах діяльності – через розбудову системи комунікацій у вигляді україномовної преси, освіти, «Просвіт», бібліотек, читалень, клубів та народних аудиторій й – ширше – в розбудові національної модерної культури. Гасла «відродження», «визволення» нації, які освячували цей процес, фактично означали послідовну реалізацію інтелектуального проекту, ідейні та етичні підвалини якого заклали ще кирило-мефодіївські братчики, а саме – проекту творення української модерної політичної нації. Як слушно зауважує Я.Й. Грицак, з'ясовуючи «формули» української історії, «…якими б важливими не були історичні чинники і релігійні поділи, «хто куди потрапить» залежить насамперед від волі національних еліт» [1, с.30-31]. Додамо: а також їхньої здатності професійно виконувати інтегративну функцію (уміння згуртувати різні групи населення, гармонізувати соціальні інтереси, забезпечити співробітництво та реальну політичну взаємодію в суспільстві, досягнути консенсус). І, ймовірно, ці функції здатна успішно виконувати саме ліберальна, демократично спрямована еліта.

Зауважимо, що термін «еліта» застосовуємо в руслі ціннісного напрямку в елітології, згідно якому еліта тлумачиться як «кваліфікована меншина», яка продукує нові моделі поведінки та полегшує адаптацію соціуму в мінливому світі. В межах цього напрямку панує погляд на еліту як «аристократію духу», меншість обраних людей, які переважають масу психологічно (Х. Ортега-і-Гасет). Рівноцінними в контексті цієї проблематики вважаємо також поняття «інтелігенція», «інтелектуали», «провідники руху», «видатні діячі», «активісти», «лідери».

Стосовно ж оперування поняттям «ліберальна демократія», або прикметником «ліберально-демократична» щодо еліти, які нині досить активно, без особливих застережень, експлуатуються в українській історіографії, зазначимо, що вважаємо їх досить умовними, в деякій мірі – символічними, хоча й зручними, для позначення того складного комплексу світоглядних настанов та ідей, які надихали на початку ХХ ст. цю «творчу меншість». Так, ці інтелектуали дійсно виявляли одночасно інтерес і до ліберальних, і до соціалістичних теорій, базуючи свою практичну діяльність на традиціях українського народництва. В пошуках «омріяного майбутнього» для свого народу (етносу) вони органічно сприйняли фундаментальні цінності класичного лібералізму, такі, як автономія індивіда, особиста свобода, плюралізм ідей, еволюціонізм. Але зміна соціальних умов і обставин, критика і дискусії в суспільстві привели кінець-кінцем до утворення лібералізму «гібридного» типу, одного з різновидів родини лібералізмів, який в ідеологічному аспекті можливо визначити через дефініції «нового лібералізму», «соціального лібералізму», і навіть – «ліберального націоналізму». Взагалі ж, на думку відомого дослідника модерної історії України І. Лисяка-Рудницького, «…назагал в українському русі панувала далекосяжна однозгідність щодо засадничих справ: наполегливе прямування до радикальної соціальної реформи, але без духа жорстокості та виключності, що були притаманні багатьом російським революціонерам; відстоювання політичної свободи та конституціоналізму в західному стилі; пропагування федералістичної перебудови імперії як засобу для пропагування українських національних прагнень, без конечності повного розриву з Росією», не зважаючи на деякі індивідуальні та групові ідейні розходження [2, с.15]. Ці програмові засади цілком поділяли представники Української демократично-радикальної партії (УДРП), досить неоднорідної за своїм складом політичної сили, та деякі кадети, народні соціалісти, соціалісти-революціонери – члени філій загальноросійських партій в українських губерніях, діячі земств. Значна ж кількість представників національно орієнтованої ліберально-демократичної еліти в роки Першої російської революції входила в (УДРП), яка згодом, з квітня по вересень 1917 р. трансформувалася в Українську партію соціалістів-федералістів (УПСФ).

Стосовно методологічних орієнтирів щодо з'ясування місця і ролі ліберально-демократичної еліти в процесах націєтворення, найбільш адекватними для нашого дослідження вважаємо модерністські версії націогенези українців, що знайшли своє обґрунтування передусім у працях Б. Кравченка, Р. Шпорлюка, П.Р. Магочія, С. Єкельчика, Я.Й. Грицака, Г.В. Касьянова. Згідно цим версіям, проблема становлення національної самосвідомості розглядається як один з аспектів «національного будівництва» (створення модерних українських націй), нерозривно пов'язаного із процесами соціально-економічної й політичної модернізації, що відбувалися в Російській імперії в післяреформений період [3, с.284]. Стосовно України,

цей процес від початку мав політичний характер. Проблема формування «національної свідомості (ідентичності)» як синтезу об'єктивних і суб'єктивних ознак нації, була центральною. Українська ж нація, за термінологією Б. Андерсена, була типовою «уявленою спільнотою», – перш ніж її реальні обриси з'явилася в політикумі, їх витворив у своїй уяві інтелект національної еліти [3, с.262]. Друга половина XIX – початок XX ст. – вирішальний період у становленні «національної свідомості» українців, причому, якщо в XIX ст. ідентичність формувалася на рівні еліти – йшлося про її самоідентифікацію в культурній сфері (насамперед у літературі), то на початку XX ст. – це вже набуття національної ідентичності народними масами (етносом). «Будителі нації» – інтелігенти різних соціально-політичних напрямків, не маючи влади державної, придбали владу культурну. Політизація національного руху пов'язана із діяльністю нового покоління українських діячів – «людей 1890-х років». [3, с.292-299]. Через зміну поколінь забезпечувалась насамперед тяглістъ традиції –і ця закономірність виразно виступає в громадівській історії, бо саме громади стали тими традиційними структурами українського національного руху, що забезпечили його безперервність протягом 1860-х – 1900-х років.

В вітчизняній історіографії нині приділяється значна увага представникам ліберально-демократичного напрямку, про що свідчить поява численних історико-біографічних праць (статей, монографій), головним чином в жанрі «портрета на тлі доби» (наприклад, такі видання, як: Демченко Т. Батько Шраг: Монографія. – Чернігів, 2008, Старовойтенко І. Євген Чикаленко. Людина на тлі епохи. – К., Темпора, 2009), перевидання листування, щоденників, мемуарів видатних діячів українського руху (Є.Х. Чикаленка, С.О. Єфремова, О.Г. Лотоцького, М.А. Славінського, Д.І. Дорошенка, Б.Д. Грінченка, М.П. Василенка, С.Ф. Русової, Л.М. Жебуньова), і – справжній «бум» дисертаційних досліджень (автори: О.Д. Василюк, О.В. Дяченко, Л.І. Єпик, В.П. Рекрут, Н.Р. Бойко, В.В. Очеретяний, Н.А. Логунова, А.С. Хомутенко, Ю.О. Бойко, Н.М. Токар, В.П. Швидкий, О.О. Дудко, Г.М. Михайленко, О.Я. Рахно, Ю.В. Середенко…), персонажами яких стали видатні діячі із ліберально-демократичного середовища. Лише одному О.Г. Лотоцькому за 2001-2009 рр. вже присвячено три дисертації! Інтенсивно вивчається також історія видання газети «Рада» – цього осередка національного відродження (І. Ткаченко, Н.М. Фіголь, П.В. Опанащук). Досліджується мова мемуарної літератури кінця XIX- початку XX століття – передусім на матеріалах творчості Євгена Чикаленка та Сергія Єфремова (кандидатська дисертація Н.В. Мазур в царині філологічних наук; НАН України; Інститут української мови, 2006). В роботах Л.В. Супрун розглядаються мовні засоби дискурсивних категорій публіцистики С.О. Єфремова (Вінниця, 2007). В працях відомого знавця української журналістики Ю.Г. Шаповала аналізується участь представників ліберально-демократичної еліти в провідному загальноукраїнському журналі «Літературно-науковий вістник» («І в Україні святилось те слово...»: Наукові праці / Ю.Г. Шаповал. – Львів : ПАІС, 2003).

Підґрунтям для міркувань, які висловлюються в рамках цієї статті, автор вважає як аналіз сучасного стану в царині політичної історії України, так і досвід власних багаторічних досліджень у сфері вивчення української ліберально-демократичної еліти. Так, під час підготовки в 1994-1996 рр. статей до фундаментального видання «Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века» (М., 1996) під егідою Російської політичної енциклопедії (керівник проекту – професор В.В. Шелохаєв), автором було детально вивчено персоналії представників ліберально-демократичної еліти згідно зі спеціальною уніфікованою програмою, підготувавши до друку статті: «Гринченко Б.Д.» (С. 164-165), «Дмитриев Н.А.» (С. 186-187), «Доманицкий В.Н». (С. 191), «Ефремов С.А.» (С. 206), «Жебунев Л.Н.» (С. 207), «Левицкий М.Ф.» (С. 307-308), «Лотоцкий А.И.» (С. 321-322), «Матушевский Ф.П.» (С. 348-349), «Славинский М.А.» (С. 557-558), «Стебницкий П.Я.» (С. 592-593), «Чикаленко Е.Х.» (С. 684-685), «Шелухин С.П.» (С. 695-696), «Шемет В.М.» (С. 696), «Шраг И.Л.» (С. 704-705.), «Чижевский П.И.» (С. 683-684). Джерельною базою послугували автобіографії, спомини, щоденники, некрологи, періодичні видання, архівні матеріали тощо. В подальших студіях було розглянуто світогляд ліберально-народницької еліти, сконцентрованої спочатку в громадах, а надалі – головним чином в структурах УДРП-ТУП-УПСФ, висвітлено трансформацію провідних ідеологічних тез у програмах ліберально-народницьких політичних партій Наддніпрянської України на межі XIX – XX століть. Окреслено було, насамперед на матеріалах біографій діячів УДРП-УПСФ, моделі трансформацій індивідуальної свідомості, процес самовизначення особистості в періоди криз, революцій і політичних потрясінь [4-9].

Стосовно української вітчизняної історіографії, відзначимо явно недостатнє освоєння дослідниками інформаційного потенціалу енциклопедії «*Політичні партії Росії. Кінець XIX – перша третина XX століття» (М. : РОССПЭН, 1996)* [10]. У цьому унікальному виданні зібрано близько 900 статей про 127 партій, їхні друковані органи і майже 700 персоналій. Як відзначають фахівці, «книга стала своєрідною енциклопедією політичного життя дореволюційної Росії» [11]. Видання також містить статті з історії українських національних партій, персоналій (лідерів, функціонерів і активістів цих партій), і – частково – партійної преси, базовані в більшості своїй на першоджерелах та створені за єдиною схемою. Ця остання обставина може бути суттєвою для фахівців, які спираються на просопографічний і компаративістський методи.

Енциклопедія, яка активно використовується російськими і західними вченими, але або взагалі ігнорується, або вибірково використовується. Що ж цьому перешкоджає? Мовний бар'єр, неприступність видання в бібліотеках, відсутність його електронної версії в Інтернеті, упевненість – апріорі – в тому, що російське видання не повинно містити інформацію про національні українські сюжети, або – зручна можливість виглядати «піонером-дослідником» на «незораному полі», псевдопатріотичні настрої…? Можливо, це явище до певної міри відбиває деякі специфічні риси вітчизняної історіографії в галузі

політичної історії: спорадичне або недбале знайомство з працями як західних, так і російських учених, що мають напрацювання в цій сфері, випадкове або навмисне ігнорування, «смутне нерозрізнення» деякими істориками робіт попередників, іноді – пряме, без застережень і посилань, запозичення ідей і матеріалу, інколи – порушень норм і традицій академічної етики…

Зауважимо, що поряд із второваними шляхами в історичній біографістиці – відтворення індивідуального історичного портрету, коли увага свідомо акцентується на рисах особливих і унікальних, існує можливість постановки й інших цілей – створення «колективного портрету» шляхом статистичного опрацювання «вторинної бази» більш-менш уніфікованих даних. Такою базою даних в нашому випадку може бути, насамперед, фундаментальне видання енциклопедичного типу. Наприклад, згадана вище енциклопедія.

Щодо перспективи подальших досліджень, вельми продуктивними уявляється залучення різноманітного арсеналу історико-антропологічних методів, застосування яких дозволить комплексно проаналізувати чинники формування та еволюції політичної свідомості еліти (особливості світосприйняття і культурно-поведінкових норм, духовні цінності, розуміння громадського обов'язку і служіння народові (демосу) на індивідуальному та колективному рівнях. Кроком на шляху вивчення паростків нового, прагматичного типу культури в українському суспільстві може бути аналіз соціально-морального середовища українських громад, студентських корпорацій, родинно-сімейних кланів, у якому відбувалося становлення особистості того чи іншого представника української партійно-політичної еліти.

Актуальним щодо аналізу персонального складу діячів парламентських та урядових репрезентацій, політичних партій є також просопографічний метод, потенціал якого нині активно обговорюється в науковій літературі. Суть його в українській історіографії трактують подвійним чином: одні дослідники вважають завданням просопографії створення колективного соціального портрету певної групи суспільства [12, с.56], інші – відтворення індивідуального портрета конкретної відомої особи, розкриття персоналій «у всій стереоскопічності людських вимірів, динаміці особового розвитку» [13, с.34]. Його можливості стосовно аналізу еліти значно розширюються з введенням в науковий обіг нового пласту джерел особового походження – листування, щоденників, автобіографій, мемуарів. Відзначимо, насамперед, вагу двох перших категорій джерел. Парадоксально, але особливої цінності ця «література факту» набуває саме завдяки своєму суб'єктивізму [14, с.145-148,152] – і з погляду відтворення непересічної індивідуальності авторів, і з погляду відтворення неповторної аури того часу.

На наш погляд, логічним продовженням застосування просопографічного методу дослідження в царині партійно-політичної історії є збирання біографічних відомостей за чітко розробленою, уніфікованою програмою; виділення поколінь (генерацій) у рамках конкретної партії; порівняння колективної біографії або керівного складу, або визначних діячів цієї партії із спорідненими або конкуруючими політичними асоціаціями.

Оптимальним видається саме індуктивний шлях дослідження – від окремого до загального, від вивчення особистості (лідери, активісти, ідеологи партії) – до складання «колективного портрету» керівництва партії і, нарешті, створення «образу» партії як цілісного суспільного організму. Саме цей шлях, на наш погляд, одночасно збагачує арсенал засобів політичної історії, дозволяючи конкретизувати форми участі партії в суспільно-політичному житті через визначення дієвого впливу видатних «пасіонарних» особистостей, які мали зв'язок з легальними інституціями (органи земства, міського самоуправління), громадськими об'єднаннями (професійно-політичні союзи, «Просвіти») та спорідненими політичними партіями.

Більш увагу слід звертати на постаті «другого та третього ряду» в історії, звертаючись до таких аспектів, як світовідчуття та інтерпретація політичних подій цими скромними, аскетичними та відданими «українській ідеї» трудівниками на ниві «національного будівництва», які формували свій «образ історії», які створювали скромні «опорні пункти» (пресу, видавництва, клуби, культурно-просвітницькі товариства), що стали одним із факторів масового підйому українського національного руху в Лютому 1917 р. Можливо, що саме ці стежки та нюанси наукових пошуків урізноманітнять палітру досліджень українського національного політичного руху та, відповідно, еліт, які його формували та очолювали, в межах Російської імперії, поглиблять знання глибинних мотивів, якими керувались в своїх діях видатні особи та рядові виконавці в світі політики, дозволять «заселити» цей світ емоціями та думками, зробити його дійсно багатовимірним та поліфонічним.

Джерела та література

1. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності // Життя, смерть та інші неприємності. – К. : Грані-Т, 2008. – 232 с. (Серія «De profundis»).
2. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т.1. – Серія «Західна історіографія України». Вип.1. – К. : Основи, 1994. – 554 с. – С. 145-171.
3. Касьянов Г.В. Теорії націй та націоналізму: Монографія. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
4. Іваницька С.Г. Проблеми формування модерної української нації в інтелектуальній спадщині українських радикал-демократів на початку XX століття // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип.XX. – Запоріжжя, 2006. – С. 106-112.
5. Иваницкая С.Г. Громадовские традиции украинского национального движения в границах Российской империи (1860-е – 1890- годы) // Общественная самоорганизация в мировой истории: Сборник научных статей. – Омск : Омский государственный педагогический унивиерситет, 2006. – С.104-120.

6. Іваницька С.Г. Народ і еліта в націєтворчих концепціях української ліберальної демократії кінця XIX – початку XX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип.XXIII: Політична еліта в історії України. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – С. 79-88.
7. Іваницька С.Г. О.Х. Саліковський як представник національної ліберальної еліти в добу українських визвольних змагань 1917-1921 років // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – Вип.XIV. Серія: Історія: Збірник наукових праць. За матеріалами Міжнародної наукової конференції «Національна інтелігенція в історії та культурі України». – Вінниця, 2008. – С. 177-182.
8. Іваницька С.Г. М.М. Славинский и его политический проект «империи народов» (1906-1917 гг.) // Cross-cultural Communication Canadian Academy of Oriental and Occidental Culture. – Vol 5. – №3 (2009). – С. 64-71.
9. Іваницька С.Г. «Український проект» в діяльності та оцінках П.Я. Стебницького (1905-1908) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип.XXVII. – Запоріжжя : ЗНУ, 2009. – С. 64-72.
10. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века: Энциклопедия / Редколлегия: В.В. Шелохаев (отв. ред.) и др. – М. : РОССПЭН, 1996. – 800 с.; илл.
11. Балыбердин Ю.А. Общественно-политическая жизнь в Вятско-Камском регионе в начале XX века (1900-1914 годы). Специальность 07.00.02 – отечественная история: автореферат дисс. … д.и.н. – М., 2007. Доступно на сайті: http://vak.ed.gov.ru/common/img/uploaded/files/vak/announcements/istorich/BaliberdinUA.doc.
12. Старовойтенко І. Просопографічний портрет особистості у контексті сучасних завдань біографічних та історичних досліджень // Українська біографістика. Зб. наук. праць / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень; редкол.: В.І. Попик (відпов. ред.) та інш. – Вип.4. – К., 2008. – С. 50-66.
13. Попик В.І. Проблеми розвитку біографічних досліджень та формування вітчизняних біобібліографічних інформаційних ресурсів // Українська біографістика. Зб. наук. праць / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень; редкол.: В.І. Попик (відпов. ред.) та інш. – Вип.3. – К., 2005. – С. 15-27.
14. Коляструк О.А. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності // Український історичний журнал : наук. журн. – К., 2008. – №2. – С. 145-153. – Бібліогр. в кінці ст.

Иваницкая С. Г. Украинская либерально-демократическая партийная элита в контексте процессов «национального строительства» в начале XX ст.: актуальные вопросы исследования
Статья посвящена концептуальным проблемам исследования украинской либеральной демократической элиты в контексте процессов «национального строительства» в условиях позднеимперской России.

Ключевые слова: *либеральная демократия, партийно-политическая элита, Украинская демократическо-радикальная партия, «украинский проект», «национальное строительство».*

Ivanitska S. G. The Ukrainian liberal democratic party elite in the context of processes of «national building» at the beginning of XX century: debatable questions of research
The article is devoted the conceptual problems of research of the Ukrainian liberal democratic elite in the context of processes of «national building» of late Russia empire.

Keywords: *liberal democracy, party political elite, Ukrainian democratic-radical party, «Ukrainian project», «national building».*

УДК 94 (=512.145)

С. В. Кучеренко

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА ПРОБЛЕМА: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Поняття «кримськотатарська проблема» містить у собі наслідки депортації, реабілітацію, репатріацію, адаптацію та інтеграцію кримських татар в українське суспільство. Наявність цієї проблеми в українському суспільстві актуалізує наукові дослідження, пов'язані з вивченням її витоків, еволюції, наслідків та шляхів вирішення. Історіографія кримськотатарської проблеми є багатоманітною, різносторонньою, політематичною.

Ключові слова: *кримськотатарська проблема, кримськотатарська проблематика, проблеми кримськотатарського етносу.*

Серед проблем, які Україна успадкувала від свого радянського минулого, – кримськотатарська проблема, тобто наслідки депортації, реабілітація, репатріація, адаптація та інтеграція кримських татар в українське суспільство. 18 травня 2009 року виповнилося 65 років події, яка стала трагедією для цього народу. Кожен рік, починаючи з 1993 року в цей день кримські татари згадують жертв депортації і закликають світову громадськість визнати її за акт геноциду [1].

За даними ГУ МВС України в Криму, на 01.04.2004 року в Автономії Республіці Крим чисельність репатрійованих громадян досягла 265.5тис. осіб, з них 243.4 тис. кримських татар, у т.ч. переселилися з Узбекистану – 189тис. (72%), Казахстану – 21тис. (8%), Таджикистану 30тис. (11.5%), Росії – 19тис. (7.2%), з інших країн СНД – 3тис. (1.3%) [2, с.3].

Особливістю національного складу населення Автономної Республіки Крим є його багатонаціональність. За даними Всеукраїнського перепису населення, на території АРК проживають представники більш як 125 національностей і народностей.

Серед національного складу населення Автономної Республіки Крим переважна більшість росіян, чисельність яких склала 1180,4 тис. осіб, або 58,5% від загальної чисельності населення. Друге місце за